

भिक्षुराङ्गिरसः। धनान्नदानं। त्रिष्टुप्, १-९ जगती।

न वा उ देवाः क्षुधमिद्वधं ददुरुताशितमुप गच्छन्ति मृत्यवः।

उतो रयिः पृणतो नोप दस्यत्युतापृणन्मर्दितारं न विन्दते ॥ १०.११७.०१

न वा उ देवाः क्षुधमिद्वधं ददुः- क्षुधैव मर्त्योऽभियत इति न विधिः। उत- अपि च। अशितमुप गच्छन्ति मृत्यवः- अतिभुक्त्या च मर्त्योऽभियते। उत- अपि च। पृणतः- दातुः। रयिः- धनम्। नोपदस्यति- नोपक्षीयते। उत- अपि च। अपृणन्- अयच्छन्। मर्दितारम्- तोषकम्। न विन्दते- न लभते ॥१॥

य आध्राय चकमानाय पित्वोऽन्नवान्सन्नफितायौपजग्मुषे।

स्थिरं मनः कृणुते सेवते पुरोतो चित्स मर्दितारं न विन्दते ॥ १०.११७.०२

यः। आध्राय- दुर्बलाय। पित्वः- अन्नानि। चकमानाय- कामयमानाय। रफिताय- दारिद्रेण हिंसिताय। उपजग्मुषे- साहाय्यायागताय। अन्नवान् सन्- अन्नयुक्तः सन्। स्थिरं मनः कृणुते- कठोरचित्तेन वर्तते। न ददातीति भावः। पुरा सेवते- पुरस्तादेव भुङ्क्ते। सः। मर्दितारं न विन्दते ॥२॥

स इन्द्रो जो यो गृहवे ददात्यन्नकामाय चरते कृशाय।

अरमस्मै भवति यामहूता उतापरीषु कृणुते सखायम् ॥ १०.११७.०३

यः। गृहवे- प्रतिग्रहीत्रे। अन्नकामाय- याचकाय। कृशाय- दीनाय। चरते- अनिकेताय। ददाति। सः। इत्- एव। भोजः- दाता। यामहूतौ- देवाह्वानमये यज्ञे। अस्मै- एतस्मै एव। अरम्- फलं पर्याप्तं भवति। उत- अपि च। अपरीषु- स्वेतरेषु च। सखायं कृणुते- स सख्यं कुरुते ॥३॥

न स सखा यो न ददाति सख्ये सचाभुवे सचमानाय पित्वः।

अपास्मात्प्रेयान्न तदोको अस्ति पृणन्तमन्यमरणं चिदिच्छेत् ॥ १०.११७.०४

यः । सचाभुवे- सहचराय । सचमानाय- सेवकाय । सख्ये- मित्राय । पित्वः- अन्नम् । न ददाति- न प्रयच्छति । सः । न सखा । स याचकः । अस्मात्- अदातुः । अप प्रेयात्- अपगच्छेत् । तत्- तन्मित्रम् । ओकः- शरणम् । नास्ति- न भवति । पृणन्तम्- दातारम् । अन्यम्- इतरम् । अरणम्- शरणम् । चित्- एव । इच्छेत् । अयं दाता नास्ति चेदप्यन्यो दातास्तीति भावः ॥४॥

पृणीयादिनाधमानाय तव्यान्द्राघीयांसमनु पश्येत् पन्थाम् ।

ओ हि वर्तन्ते रथ्येव चक्रान्यमन्यमुप तिष्ठन्त रायः ॥ १०.११७.०५

तव्यान्- तवीयान् प्रवृद्धः । नाधमानाय- याचकाय । पृणीयात्- प्रयच्छेत् । द्राघीयांसम्- दीर्घम् । पन्थाम्- मार्गम् । अनु पश्येत्- अनुपश्येत् । रथ्येव चक्रा- रथचक्राणीव । ओ हि वर्तन्ते- आवर्तन्ते खलु धनानि । रायः- धनानि । अन्यमन्यम् । उप तिष्ठन्त- उपगच्छन्त्येकस्मिन्नेव न तिष्ठन्ति ॥५॥

मोघमन्नं विन्दते अप्रचेताः सत्यं ब्रवीमि वध इत्स तस्य ।

नार्यमणं पुष्यति नो सखायं केवलाघो भवति केवलादी ॥ १०.११७.०६

अप्रचेताः- अप्रज्ञः । अन्नम् । मोघम्- मोघमेव । विन्दते- लभते । सः- तद्धनम् । तस्य । वध इत्- मारकमेव । इति । सत्यम्- तथ्यम् । ब्रवीमि- वदामि । नार्यमणम्- दातारम् । न पुष्यति । सखायम् । नो- न । पुष्यति । केवलादी- अन्येभ्योऽप्रयच्छन् यो भुङ्क्ते । सः । केवलाघः- केवलपापयुक्तो हि । भवति ॥६॥

कृषन्निफाल आशितं कृणोति यन्नध्वानमप वृङ्के चरित्रैः ।

वदन्ब्रह्मावदतो वनीयान्पृणन्नापिरपृणन्तमभि ध्यात् ॥ १०.११७.०७

यत्- यदा । चरित्रैः- स्वगमनैः । अध्वानम्- मार्गम् । अप वृङ्के- । कृषन्- कृषिं कुर्वन् । इत्- एव । फालः । आशितम्- कर्षकं भोक्तारम् । कृणोति- करोति । अवदतः- मन्त्रवित् सन्नपि मन्त्रादायकात् । ब्रह्म वदन्- मन्त्रदाता । वनीयान्- श्रेष्ठः सम्भजनीयः । अपृणन्तम्- अदातुरपेक्षया । पृणन्- दाता । आपिः अभि स्यात्- बन्धुर्भवेत् ॥७॥

एकपाद्भूयौ द्विपदो वि चक्रमे द्विपात्त्रिपादमभ्येति पश्चात् ।

चतुष्पादेति द्विपदामभिस्वरे सम्पश्यन्पङ्क्तिरुपतिष्ठमानः ॥ १०.११७.०८

एकपाद्भूयो द्विपदो वि चक्रमे- एकाङ्गयुक्तो द्व्यङ्गयुक्ताच्चाधिकतरो भवति । द्विपात् त्रिपादमभ्येति पश्चात्- द्व्यङ्गयुक्तस्त्र्यङ्गयुक्तादप्यधिकतरो भवितुमर्हति । सम्पश्यन्- स्वस्मादपि भूयांसं पश्यन् । पङ्क्तीः उपतिष्ठमानः- क्रमशः । द्विपदाम्- द्व्यङ्गयुक्तानाम् । अभि स्वरे- आह्वाने । चतुष्पात्- चतुरङ्गयुक्तश्च । एति- याचनाय गच्छति । कोपि शरीरबलेन धनबलेन वा बलीयानिति न मन्तव्यम् । बलीति जनैर्मानितोपि दुर्बलं साहाय्याय गन्तुं तस्य कालो भवेदेवेति भावः ॥८॥

समौ चिद्धस्तौ न समं विविष्टः सम्मातरां चिन्नं समं दुहाते ।

यमयोश्चिन्नं समा वीर्याणि ज्ञाती चित्सन्तौ न समं पृणीतः ॥ १०.११७.०९

बहुत्वं एकत्वं दर्शयत्ययं मन्त्रः । हस्तौ । समौ- समानावपि । विविष्टः- तत्कार्यकर्त्रङ्गुल्यः । न समम्- न समाः । संमातरा- जनन्यौ जननीत्वात् समाने एव । न समं दुहाते- किन्तु तयोः प्रेमप्रकटनशैली नैका भवति । मुग्धा जननी मुग्धं प्रेम दोग्धि । प्रगल्भा जननी प्रगल्भं प्रेम दोग्धि । यमयोः- सहजातयोः । वीर्याणि । न समा- न समानानि भवन्ति । ज्ञाती चित् सन्तौ- बन्धू सन्तावपि । न समं पृणीतः- समानशैल्या न प्रीणयतः ॥९॥